

Liisa Seppänen

Kulkutautien historiaa

Kulkutauti, pandemia, tartuntatauti

Tämän numeron vieräilevä päätoimittaja on dosentti, arkeologian tohtori ja kulttuurihistorian maisteri Liisa Seppänen (Turun yliopisto, Helsingin yliopisto, liseppa@utu.fi).

Kulkutautien historia on tutkimusaiheena aina ajankohtainen ja ajaton. Erilaiset tartuntataudit ovat koetelleet ihmiskuntaa monin tavoin kautta historian, ja kuten esitetyt skenaariot antavat ymmärtää, näin tulee olemaan myös tulevaisuudessa. Tautien historiallinen tarkastelu auttaa meitä ymmärtämään, että taudit ovat aina olleet osa laajempia yhteiskunnallisia kriisejä ja murroksia – joko niiden aiheuttajia tai välittämiä seurauksia. Taudit ovat puolestaan katalysoineet monia lyhyt- ja pitkäaikaisia seurauksia ja muutoksia niin yksilöiden elämässä kuin yhteisöjen ja yhteiskuntien toiminnassa.

Historian merkitystä ja tärkeyttä perustellaan usein sillä, että tieto ja ymmärrys menneisyydestä auttaa meitä ymmärtämään myös omaa aikaamme ja ennakoimaan tulevaisuutta. Kun ajattelemme viime vuosien tapahtumia ja seuraamme tämänhetkistä globaalia tilannetta, on selvää, että tieto siitä, miten tartuntataudit ovat aikanaan levinneet ja kadonneet ja millaisia vaikutuksia niillä on ollut, voi auttaa meitä ymmärtämään myös sitä, millaisia vaikutuksia viimeaikaisella covid-19-pandemiolla voi olla ja miten tauti ja sen haittavaikutukset voitaisiin saada hallintaan mahdollisimman nopeasti. Tieto siitä, miten taudit ovat vaikuttaneet yhteisöjen ja ihmiskunnan historiaan aiemmin, voi auttaa meitä löytämään erilaisia ja uusia keinoja selviytyä myös tämän viimeaikaisen pandemian kielteisistä seuraamuksista ja tulevien tartuntatautien aiheuttamista kriiseistä paremmin. Tuntemalla historiaa pystymme hahmottamaan ja ennakoimaan selvemmin myös niitä pitkäaikaisia sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja mentaalaisia seuraamuksia, joita epidemiat voivat aiheuttaa. Lisäksi tieto aiempien koettelemuksien voittamisesta antaa meille myös toivoa siitä, että myös vallitseva tilanne ja sen aiheuttamat kriisit ovat voitettavissa. Pandemioista – kuten muistakin kriiseistä – voi seurata myös jotain hyvää, jonka merkityksen ja edut voimme ymmärtää ja havaita toisinaan vasta vuosien, vuosikymmenien ja vuosisatojen kuluttua.

Tässä Ennen ja nyt – Historian tietosanomat -lehden teemanumerossa tarjotaan lukijalle erilaisia näkökulmia kulkutautien historiaan ja aihepiiriin tutkimukseen. Teemanumero sai alkunsa jo vuonna 2020, jolloin koronavirus levisi eri puolille maailmaa ja sai aikaan maailmanlaajuisen pandemian. Tauti herätti monenlaisia reaktioita ja vaikutti lähes kaikkien elämään joko tautiin sairastumisen tai tautiin varautumisen ja sen torjunnan muodossa. 2000-luvun merkittävin pandemia herätti suuren kiinnostuksen myös aiempien pandemioiden ja kulkutautien historiaa kohtaan niin toimittajien, tutkijoiden, suuren yleisön kuin opiskelijoidenkin keskuudessa. Tähän ajankohtaiseen ja monia kiinnostavaan aihepiiriin liittyen halusin tarjota historia-alan opiskelijoille kulkutautien historiasta kattavan ja laaja-alaisen kurssin, joka sai sopivan foorumin Historian valtakunnallisessa verkko-

opetuksessa syksyllä 2020. Kurssin opettajina toimivat lisäksi arkeologiaan, historiaan ja etenkin lääketieteen historiaan paneutuneet tutkijat ja jatko-opiskelijat Ulla Moilanen, Sofia Paasikivi, Veli-Pekka Toropainen sekä Heikki S. Vuorinen. Kurssi järjestettiin kaikkiaan kolme kertaa, syksyllä 2020, 2021 ja 2022, ja sille osallistui innokkaita ja erittäin motivoituneita opiskelijoita eri yliopistoista ja monesta eri oppiaineesta.

Kulkutautien historiaa -kurssilla paneuduttiin eri aikojen kulkutauteihin esihistoriasta ja antiikin ajoista aina nykyaikaan saakka ja tulevaisuuttakin ennakoiden. Tartuntatautien kirjo on suuri, ja niiden tutkimusta harjoitetaan monella eri tieteenalalla ja nykyisin yhä useammin tieteiden välisenä yhteistyönä. Kurssillamme tarkastelussa olivat erilaiset tartuntataudit, niiden syyt, levintä, torjunta ja seuraamukset niin lyhyellä kuin pitkällä aikavälillä, minkä lisäksi kurssilaisille avattiin näkökulmia myös tautien ja niiden historian tutkimuksiin ja tutkimusmenetelmiin eri tieteenaloilla.

Tämä teemanumero ei kuitenkaan ole sisällöltään identtinen järjestetyn kurssin kanssa. Ehdotukseni teemanumerosta syntyi halustani tarjota muutamille kurssille osallistuneille opiskelijoille tilaisuus kirjallisten tuotostensa jalostamiseen julkaistavan artikkelin muotoon, jolloin he voisivat paneutua heitä kiinnostaviin teemoihin vielä syvällisemmin. Tämän saman mahdollisuuden halusin tarjota myös kurssilla opettaneille kollegoilleni, jotka olivat perehtyneet monella tavoin aihepiiriin jo ennen tätä kurssia.

Lehti sisältää kolme vertaisarvioitua artikkelia, yhden vertaisarvioidun katsauksen ja kolme katsausta, joiden kautta lukijoille avautuu erilaisia näkökulmia kulkutautien historiaan, aihepiirin tutkimiseen ja tutkimusaineistoihin. Kulkutautien historia ulottuu esihistorialliseen aikaan saakka ja vanhimpiin käytettävissä oleviin arkeologisiin jäännöksiin ja aineistoihin, joiden avulla voidaan tarkastella esimerkiksi tautien esiintymistä ja demografisia vaikutuksia. Tämän teemanumeron artikkeleissa tarkastellaan myös tautien ehkäisyä ja hoitoa ajallisen painopisteen ollessa tällöin viimeisten neljänsadan vuoden ajanjaksolla. Esille otettujen tapaustutkimusten kautta tarkastellaan erilaisia tartuntatauteja rutosta isorokkoon ja kupasta covidiin, mutta koko kulkutautien moninaista kirjoa ei tämän lehden artikkeleihin ole kuitenkaan voitu sisällyttää.

Ulla Moilanen ja Sofia Paasikivi nostavat yhteisartikkelissaan esille esihistoriallisten epidemioiden tutkimusmenetelmiä ja -mahdollisuuksia ja tarkastelevat epidemioiden esiintymisestä kertovia materiaalisia todisteita ajalta ennen kirjoitettuja lähteitä. He keskittyvät tarkastelemaan erityisesti Suomessa säilyneitä ja esille saatuja aineistoja, mutta kertovat myös muualla tehdyistä tutkimuksista esihistoriallisten aineistojen parissa ja keskustelevat epidemioiden vaikutuksista ja niiden analysoimisesta arkeologisen aineiston pohjalta. Kuten Moilanen ja Paasikivi tuovat esille, kulkutaudit ovat aiheuttaneet välittömien demografisten vaikutusten lisäksi myös aiemmin niin taloudellisia, sosiaalisia, poliittisia kuin kulttuurisia seuraamuksia ja yhteiskunnallisia muutoksia, joiden ymmärtäminen ja syiden jäljittäminen edellyttää monien tekijöiden huomioon ottamista sekä kokonaisvaltaista aikakauden tarkastelua ja aineistojen analyysijä.

Historioitsija **Veli-Pekka Toropaisen** artikkelissa korostuvat puolestaan kirjalliset alkuperäislähteet ja erityisesti oikeuden pöytäkirjat, joiden kautta hän luo lukijoille värikkään ja yksityiskohtaisen aikalaiskuvan sairaista ja sairaanhoidosta Turussa 1600-luvulla. Turussa sairaita hoidettiin jo keskiajalla katolisen kirkon ylläpitämissä hospitaaleissa, joista tunnetuimmat olivat 1300-luvulla perustetut Pyhän Yrjänän hospitaali sekä Pyhän Hengen huone. Kirjallisten lähteiden ansiosta voimme saada kuitenkin kattavamman käsityksen turkulaisesta sairaan- ja köyhäinhoidosta vasta 1600-luvulta lähtien. Sairaiden hoito oli varhaisemmassa vaiheessa monen asiantuntijan käsissä, joiden joukossa oli kansanparantajia, kylvettäjiä, kättilöitä, partureita ja välskäreitä. Turun akatemian perustaminen vuonna 1640 toi Turkuun myös akateemisen lääketieteen koulutuksen ja lääketieteen

professorit, ja Toropaisen artikkelissa pääsee tutustumaan myös heidän mielenkiintonsa kohteisiin ja toimintaan. Lisäksi Veli-Pekka Toropainen on tarkastellut sitä, miten aikalaiset suhtautuivat niin sairaisiin kuin sairastuneiden hoitajiin ja millaisia vaikutuksia sairauksilla oli aikalaiden elämään.

Vuoden Tiedekynällä palkittu historioitsija **Sofia Kotilainen** avaa tämän teemanumeron artikkelissaan näkökulman siihen, miten epidemiat vaikuttivat (ja yhä vaikuttavat) yksilöiden omaisuuteen, kuluttamiseen ja elämäntapaan. Tapaustutkimuksenaan hänellä on leskipastorska Pihl, jonka kotikirjaston kokoelman 1800-luvun lopulla riehunut influenssaepidemia sai hajoamaan ja muuttumaan. Kokoelman muutos heijastui myös perheenjäsenten suhtautumiseen lukemiseen ja kirjallisuuteen. Kotilaisen artikkelin biografinen ja mikrohistoriallinen lähestymistapa tuo hyvin esille sen, millaisia välillisiä seuraamuksia kulkutaudeilla saattoi olla yksilöiden materiaaliseen ja henkiseen elämään ja sitä kautta tulevienkin sukupolvien elämään.

Tautien ja lääketieteen historiaan perehtynyt **Heikki S. Vuorinen** tarjoaa vertaisarvioidussa katsausartikkelissaan lukijalle katsauksen kulkutautien tutkimushistoriaan ja keskeisiin tutkimuksiin. Vaikka eri kulttuureissa on säilynyt kirjallisia mainintoja taudeista jo reilun parin tuhannen vuoden takaa, varsinaisen kulkutautien historian tutkimuksen katsotaan alkaneen 1800-luvulla, jolloin tutkimuksissa alettiin hyödyntää historian tutkimuksessa kehitettyä lähdekritiikkiä. Vuorinen on valinnut lähempään tarkasteluun historiallisesti merkittävimmät tartuntataudit, ruton, koleran ja influenssan, ja niiden tutkimushistorian. Viime vuosina ja vuosikymmeninä kulkutautien historian tutkimukseen on eniten vaikuttanut luonnontieteiden ja erityisesti geenitutkimuksen voimakas kehittyminen, joka on mahdollistanut sekä vanhojen aineistojen ja tutkimuskysymysten uudelleen tarkastelun ja on nostanut arkeologiset aineistot kirjallisten lähteiden rinnalle tutkimuksen keskiöön etenkin tautien esiintymisen ja vaikuttavuuden tutkimisessa.

3

Maria Södö on tarkastellut katsausartikkelissaan 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alkupuolen sanoma- ja aikakauslehtikirjoituksia ja niiden kautta välittyvää kuvaa kupasta, sen leviämistä ja tautia koskevasta lainsäädännöstä. Katsaus kokoa myös yhteen aiempien suomalaisten historioitsijoiden tutkimustuloksia kupan esiintymisestä, torjuntakeinoista ja yhteiskunnallisista vaikutuksista. Kuppaa tiedetään esiintyneen Suomessa viimeistään jo uuden ajan alussa, ja tautia on esiintynyt siitä lähtien. Tätä sairastunutta vahvasti stigmatisoivaa sukupuolitautia esiintyi Suomessa erityisen paljon juuri Södön tarkastelemalla ajanjaksolla. 1860-luvulla Suomessa on arvioitu olleen kuppatautiepidemioita eniten koko Euroopassa, mutta varsinainen taudin huippu ajoittui Suomessa 1870-luvulle. Kupan yleistymiseen vaikutti tuolloin etenkin suuret nälkä- ja tautivuodet 1866–1868 sekä vuoden 1867 katovuotta seurannut väestön liikehtiminen. Hygienian parantuminen, seksuaalikasvatus ja etenkin lääkehoidon kehittyminen saivat aikaan pahimman kuppatautiepidemian talttumisen 1940-luvulta lähtien, mikä tyrehdytti myös julkisuudessa ja lehdistössä käydyin kuppakeskustelun.

Poikkeusolot, kuten katovuodet, nälänhätä ja sota, ovat useimmiten aiheuttaneet laajamittaisia pandemioita ja sitä kautta jopa suurempia ja syvällisempiä yhteiskunnallisia muutoksia kuin tauteja katalysoineet kriisit. **Lotta Pirhonen** on keskittynyt artikkelissaan tarkastelemaan isorokon esiintymistä Urjalassa vuonna 1918. Tässä paikallishistoriallisessa katsauksessaan hän on hyödyntänyt tutkimuskirjallisuuden lisäksi myös ajankohdan lehtikirjoituksia, piirilääkärin arkistoa sekä Urjalan kunnalliskertomusta kyseiseltä vuodelta. Pirhosen kirjoitus sisältää myös yleisen katsauksen isorokon historiaan, rokotuksen kehittämiseen ja rokotuksiin suhtautumiseen. Rokotuskielteisistä näkemyksistä huolimatta tauti saatiin kuitenkin pakollisiksi määrättyjen rokotusten avulla kuriin siinä määrin, että Suomen katsottiin vapautuneen tästä kulkutaudista jo vuonna 1922.

Vastaavanlaista rokotuskeskustelua on käyty niin Suomessa kuin muualla myös aivan viime vuosina koronapandemian yhteydessä. Covid-19 ja sen ehkäisyyn liittyvät toimenpiteet ovat aiheena

Jenna Ruotsalaisen artikkelissa, missä hän on verrannut koronan ja espanjantautina tunnetun influenssapandemian ennaltaehkäisyä. Vaikka näiden tautien esiintymisen välillä oli vuosisata, käyttöön otettiin ensimmäisenä nytkin samat taudin torjuntakeinot: karanteenit, eristäytymiset ja kasvomaskit. Torjuntakeinojen käyttöönotolla pystyttiin vaikuttamaan taudin ehkäisyyn, mutta valitettavasti keinojen hyödyntämisessä toistettiin samat virheet kuin sata vuotta aiemminkin. Tämän teemanumeron päättävä Ruotsalaisen artikkeli muistuttaakin meitä kaikkia siitä, että kulkutautien historian – kuten muunkin historian – tuntemus on tärkeää myös siksi, että osaisimme hyödyntää jo aiempien sukupolvien kokemuksia, tietoja ja taitoja ja pystyisimme oppimaan menneisyyden virheistä sen sijaan, että toistaisimme samat virheet vuosikymmenien ja -satojen jälkeen yhä uudelleen.

Toivotan kiinnostavia, ajatuksia herättäviä ja mieltä avartavia lukuhetkiä näiden artikkeleiden ja katsausten parissa.

Liisa Seppänen